

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Кафедра української мови

Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри

Матеріали Міжнародної наукової конференції

5–6 листопада 2009 року

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2009

3. Jurman A. Pronominální oslovení (tykání a vykání) v současné češtině / A. Jurman // Slovo a slovesnost. – 2001. – R.LXII. – Č.3. – S. 185-199.
4. Mathesius V. Nominativ místo vokativu v hovorové češtině / V. Mathesius // Našá řeč. – R.VII. – Č. 4. – S.138-140.
5. Siczkowski A. Kategoria gramatyczna wolacza w językach zachodniosłowiańskich / Andrzej Siczkowski // PRAČE FILOLOGICZNE. – T.XVIII. – Cz.2. –Warszawa, 1964. – S. 239-262.
6. Styblik V. Quo usque tandem «vole»? (Jak dlouho ještě?) / V. Styblík // Český jazyk a literatura. – R. 49. – 1998-1999. – Č.3-4. – S. 87-89.
7. Šmilauer V. Novočeská skladba / V. Šmilauer. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969. – 574 s.
8. Švehlová M. K problematice oslovení v češtině / M. Švehlová // Rozumět jazyku. Sb. k významnému životnímu jubileu univ. prof. R. Brabcové. – Praha: UK, 1995. – S. 73-80.
9. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / [пер. с нем.]; общ. ред. и коммент. Т. В. Булыгиной, вст. ст. Т. В. Булыгиной и А. А. Леонтьева / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 1993. – 502 с.

УДК 811.161.2'38

І. О. Талаш

ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК МАРГІНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Талаш І. О. Вставлені конструкції як маргінальний компонент функціонально-семантичного поля темпоральності в публіцистичних текстах.

У статті проаналізовано особливості функціонування вставлених конструкцій у текстах публіцистичного стилю як компонента функціонально-семантичного поля темпоральності.

Ключові слова: вставлені конструкції, функціонально-семантичне поле, темпоральний план, стилістичні функції.

Talash I. O. The parenthetic constructions as a marginal constituent of functional and semantic field of temporality in publicistic texts.

The article gives the analysis of parenthetic clauses functioning in the texts of publicistic style as one of the components of functional and semantic field.

Key words: parenthetic constructions, functional and semantic field, temporal plan, stylistic functions.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним є виявлення механізмів взаємодії одиниці з мовним оточенням, яке впливає на особливості реалізації її семантичних відтінків. Зокрема, активно досліджуються одиниці, здатні виражати темпоральну семантику. Оскільки аналізу піддаються одиниці різних рівнів мови, то їх класифікація не можлива, як у традиційній граматиці, за гомогенним принципом. Можливість побудови гетерогенних класифікацій обґрунтовують у своїх роботах О. Бондарко [11], Т. Ніколаєва [6], В. Храковський [11], Н. Шведова [13]. Однією з можливих класифікацій є побудова функціонально-семантичних полів – об'єднання різнорівневих мовних одиниць за принципом польового структурування на основі спільної семантичної ознаки. Так, одиниці, що здатні виражати темпоральну семантику, об'єднуються у функціонально-семантичне поле (далі – ФСП) темпоральності.

Найбільш повно ФСП темпоральності досліджено в працях О. Бондарко [10] та О. Бондаря [1], окремі структурні компоненти поля та становлення його функціонально-семантичних зон описані в працях

Т. І. Вихованця [2], Л. Вишні [3], З. Іваненко [4], Р. Куцової [5], І. Піддубської [7], В. Позанської [8], В. Чекаліної [12] та інших. Аналіз наукових праць виявив, що дослідники не розглядають як компонент поля вставлені конструкції, які передають часові значення. Необхідність визначення місця цих конструкцій у системі ФСП темпоральності зумовлена тим, що вставлені конструкції з часовим значенням поширені в різних стилях мови, зокрема активно використовуються в текстах публіцистичного стилю. Отже, виявлення особливостей функціонування вставлених конструкцій з часовим значенням у текстах публіцистичного стилю й визначення їх місця в системі ФСП темпоральності є актуальним.

Типовою функцією для вставлених конструкцій є „...доповнення, роз'яснення чи уточнення предметного змісту речення” [9, 301]. У текстах публіцистичного стилю найбільш поширеними є вставлені конструкції з часовим значенням, що виконують типову функцію. Наприклад: (1) Від березня до листопада (*коли я склав із себе повноваження і замість мене головою став Л.Танюк*) було проведено вісім засідань і здійснена велика організаційна й дослідницька праця (ЛЛ, с.19); (2) *Тоді закономірно працює формула „влада і культура”, і треба миритися з тим, що влада людей, котрі сьогодні опинилися біля державної корми, є чимось надкультурним, незалежним від цієї культури, уповноваженим нав'язувати народові будь-які моделі, незважаючи на те, чи узгоджуються (і наскільки узгоджуються) вони з українським способом життя* (Дн. – 2001. – №7-8. – С.83). У наведених прикладах вставлені конструкції включаються в загальний темпоральний план висловлювання (приклад 1 – минулий аорист). Якщо висловлювання політемпоральне (у прикладі 2 часові значення послідовно змінюються: теперішній розширений – теперішній актуальний – минулий перфектний – теперішній розширений), то вставлена конструкція включається в часові межі тієї частини синтаксичної конструкції, яку вона пояснює, уточнює.

До основної функції вставлених конструкцій з часовим значенням у публіцистичних текстах також може додаватися оцінна функція: (1) *Коли напередодні мексиканського світового чемпіонату палкий прихильник „відвертого футболу” Е. Малофеев на посаді тренера збірної СРСР „завалив” команду до непристойного рівня (перед виходом на гру замість тактичних настанов примушував гравців читати пріснопам'ятні „стихи о советском паспорте”), рятувати її в „пожежному порядку” попросили керманіча кийвського „Динамо” Валерія Лобановського* (К. – 2002. – №3. – С.156); (2) *І дід-уряд плаче (згадаймо, Миколу Рижкова так і називали: „плаксивий прем'єр”), і баба-населення плаче, а курочка, що нараз явилася в подобі свободолюбної та супутньої дисидентської еліти, „кудкудаче”: у чому ж проблема! – „дайом” багатопартійну демократію, і я знесу яєчко кожному, та не просте, а золоте* (Дн. – 2002. – №9-10. – С.98). У наведених прикладах у вставлених

конструкціях наявні лексеми, що містять оцінні конотації. До оцінної функції може додаватися функція вираження емоційно-експресивного забарвлення висловлювання, коли часові значень предикативної пояснювальної частини речення та вставленої конструкції відрізняються (як у прикладі (2)).

Висловлювання, у яких часове значення вставлених конструкцій контрастує з темпоральним значенням пояснювальної предикативної частини речення, досить поширені в публіцистичних текстах: (1) *Збірник вибраних творів М.Славінського щойно випущений у Києві зусиллями московських і київських нащадків автора та видавництва „Юніверс”, охоплює його перекладацьку спадщину... кілька віршів, літературно-критичні статті (не всі з них друкувалися в Україні)* (СіЧ. – 2003. – №3. – С.80); (2) *З усіх цих причин „остаточне вирішення” проблеми чужинців (а ними у теоцентричних суспільствах є передусім іновірці) відкладалось у християнській Європі до сприятливіших часів; часами їх виганяли з окремих міст, часами палили на вогнищах чи вирізували впень...* (Б. – 2000. – №7-8. – С.158). У прикладі (1) пояснювальна предикативна частина речення має часове значення теперішнього актуального, на що вказує, зокрема, відповідний лексичний обставинний конкретизатор *щойно*. Вставлена конструкція виражає значення минулого імперфекта. Пояснювальна предикативна частина прикладу (2) має темпоральне значення минулого аориста, а вставлена конструкція – теперішнього абстрактного. У наведених прикладах вставлені конструкції, крім основної функції, виконують додаткову – є засобом вираження експресивно-емоційного забарвлення висловлювання.

Іноді в публіцистичних текстах вставлені конструкції виконують функцію темпоральних конкретизаторів: (1) *Так само опозиція не має достатньої кількості сил – **на цей момент** – для того, щоби перемогти у вуличний спосіб...* (Б. – 2001. – №5-6. – С.22); (2) *Десь на початку XVII століття вони [тіньові структури] виробили стратегію і технологію державних переворотів, що пройшли випробування під час Англійської (1648р.) і Французької (1789 р.) революцій* (К. – 2001. – №7-8. – С.112). У наведених прикладах вставлені конструкції є за своїм лексико-семантичним вираженням темпоральними конкретизаторами і виконують, з одного боку, типову функцію вставлених конструкцій, а з іншого боку, типову функцію темпоральних конкретизаторів. Адже часовий план висловлювання прикладу (1) – теперішній актуальний – визначає саме вставлена конструкція. У прикладі (2) вставлені конструкції не є першорядним чинником формування темпорального плану висловлювання. Вони лише точно вказують на час, коли відбувалися згадувані події. Зазначимо, що датування є однією з типових і поширених функцій темпоральних конкретизаторів, яку вони виконують у публіцистичних текстах.

Аналіз текстів публіцистичного стилю дозволив виявити, що характер функціонування вставлених конструкцій безпосередньо залежить від стилістичних особливостей досліджуваних текстів і зумовлений ними. Так, базовою функцією публіцистичних текстів є волонтактивна. Вона впливає на формування стильових рис аналізованих текстів, основними з яких є точність (передбачає достовірність повідомлюваної інформації); логічність викладу; виразність і некатегоричність висловлюваних суджень. Ці стильові риси структуруються в такі функціональні семантико-стилістичні категорії: оцінки, логічності, діалогічності, експресивності, некатегоричності викладу. Відповідно, вставлені конструкції, що, крім типової, виконують ще й емоційно-експресивну функцію, складають найбільший відсоток від загальної кількості проаналізованих мовних одиниць – 35%. Вставлені конструкції, що виконують лише типову функцію, складають 25%, так само, як і вставлені конструкції, що, крім типової, виконують ще функції темпоральних конкретизаторів (25%). Зазначимо, що реалізація однієї з основних стильових рис публіцистичних текстів точності відбувається передусім за допомогою темпоральних конкретизаторів. Це пояснює високу частотність вставлених конструкцій, що крім основної функції, виконують додаткову – функцію темпоральних конкретизаторів. Досить поширеними є вставлені конструкції із додатковою оцінною функцією (15%), що відповідає стилістичним особливостям аналізованих текстів.

Варто зауважити, що вставлені конструкції в текстах публіцистичного стилю виявляють не власне темпоральну, а модальну спеціалізацію. Вираження ними часових значень є нерегулярним й обмеженим (репрезентують неповну парадигму темпоральних значень). Крім того, до аналізу бралися лише ті вставлені конструкції, що здатні виражати певні часові значення. Разом із тим, іноді в текстах публіцистичного стилю вживаються вставлені конструкції, що не мають темпоральної семантики. Відповідно, вставлені конструкції можна кваліфікувати як компонент далекої периферії ФСП темпоральності.

Отже, можна зробити такі висновки, що, по-перше, вставлені конструкції є компонентом далекої периферії ФСП темпоральності; по-друге, характер функціонування вставлених конструкцій безпосередньо залежить від стилістичних особливостей публіцистичних текстів і зумовлений ними.

Література

1. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Олександр Іванович Бондар. – Одеса, 1998. – 369 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови: [монографія] / Іван Романович Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 285 с.
3. Вишня Л. І. Вживання часової конструкції з родовим безприйменниковим в українській мові / Л. І. Вишня // Граматичні та стилістичні студії з української та російської мов: Респ. міжвідом. зб. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 206-215.
4. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові. Ч.1 / Зоя Іванівна Іваненко. – Чернівці: Чернівець. держ. ун-т, 1967. – 60 с.

5. Куцова Р. А. Прийменникові конструкції із значенням часової попередності у сучасній українській мові / Р.А. Куцова // Функціональна граматики: тези доп. Міжнар. наук-теор. конф. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. – С. 106-107.
6. Николаева Т.М. Теория функциональной грамматики как представление языковой данности (на материале четырех выпусков кн. «Теория функциональной грамматики») / Т. М. Николаева // Вопр. языкознания. – 1995. – №1. – С. 68-79.
7. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм: автореф. дис... кандидата філол. наук: 01.02.01 / І. В. Піддубська – Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 17 с.
8. Позанська В. Д. Функціональні можливості темпоральної конструкції з прийменником *при* в сучасній українській мові / В. Д. Позанська // Функціональна граматики: тези доп. міжнар. наук.-теор. конф. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. – С. 168-169.
9. Сучасна українська літературна мова: Підручн. / [за ред. О. Д. Пономарева]. – К.: Либідь, 1997. – 399 с.
10. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко, Е. И. Беляев, Л. А. Бирюлин и др.]; под ред. А.В.Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 262 с.
11. Храковский В. С. Взаимодействие грамматических категорий глагола (опыт анализа) / В. С. Храковский // Вопр. языкознания. – 1990. – №5. – С. 18-35.
12. Чекалина В. Л. Особенности взаимодействия лексики и синтаксических структур при решении коммуникативных задач / В. Л. Чекалина // Вестник МГУ. – 2003. – Сер.9: Филология. – №5. – С. 29-42.
13. Шведова Н. Ю. Один из возможных путей построения грамматики русского языка / Н. Ю. Шведова // Проблемы функциональной грамматики русского языка. – М.: Наука, 1985. – С. 30-37.

Перелік умовних скорочень

- Б – „Березіль” – літературно-художній і громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.
 Дн – „Дніпро” – літературно-мистецький і громадсько-політичний журнал.
 К – „Київ” – літературно-художній і громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.
 ЛЛ – Лук'яненко Л. Нюрнберг-2. – К.: Нора-прінт, 2001. – 114 с.
 СіЧ – „Слово і час” – журнал Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України та Спілки письменників України.

УДК 811.161

И. И. Чумак-Жунь

КОГНИТИВНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Чумак-Жунь И. И. Когнитивно-эстетическая информация поэтического текста.

У статті йдеться про типи інформації, характерні для поетичного тексту. Уперше поетична інформація визначається як когнітивно-естетична.

Ключові слова: поетична інформація, комунікативна ситуація, когнітивні дослідження.

Chumak-Zhun I. I. The cognitive and aesthetic information of the poetic text.

The article deals with kinds of information typical for the poetic texts. It is the first time that poetic information has been determined as the cognitive-aesthetic.

Key words: the poetic information, situation of communication, cognitive research.

В свете современных когнитивных исследований особую роль приобретает представление о различных видах информации, заключенной в разных видах текстов. Именно способность воспринимать информацию и определяет успешность коммуникации, в частности, коммуникации поэтической, при которой происходит восприятие такого специфического продукта речемышления, как поэтический текст. Так как коммуникация есть процесс передачи (возбуждения) некоего информационного комплекса, «посылаемого» от автора к читателю / слушателю, соответственно, механизмом последовательной передачи информации выступает коммуникативная поэтическая ситуация. При этом и продуктом